

І. Менсо,

аспірант кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Поява електронних бібліотек (далі – ЕБ) є результатом не лише технічної еволюції (способу розміщення, збереження та передачі інформації), а й доказом прогресу та вдосконалення людських відносин. Зі створенням і функціонуванням нової, специфічної інформаційної системи змінюється також сам процес передачі даних, який удосконалює й ускладнює регулювання правовідносин у сфері діяльності ЕБ. Зокрема, в Україні формування діяльності ЕБ перебуває на етапі свого становлення та вдосконалення. Ця тематика поступово стає предметом дослідження різноманітних наукових праць і викликає певну зацікавленість із боку держави. Розкриття проблематики правового регулювання, створення й діяльності ЕБ відбувається в працях таких українських учених, як О.М. Василенко, І.О. Давидова, В.В. Каїді та інші.

Перший проект зі створення ЕБ в Україні було започатковано рішенням інформаційно-бібліотечної ради Національної академії наук України (далі – НАН України), відповідно до якого Науковій бібліотеці України імені В.І. Вернадського було доручено організувати передачу в науково-дослідні установи НАН України копії електронного каталогу, а установам, відповідно, організувати передачу до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського своїх загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів (каталогів і картотек, комп'ютерних файлів – верстки академічних журналів, електронних версій праць співробітників науково-дослідних установ НАН України) для створення електронної наукової бібліотеки НАН України [1, с. 204].

Також, згідно з Національною програмою інформатизації, було створено Національну систему електронного інформаційно-бібліотечного ресурсу, метою якої було формування зведених електронних каталогів відомчих і територіальних об'єднань бібліотек, баз даних ретроспективної національної бібліографії України та комплексу тематичних баз даних із реферативною, фактографічною, оглядово-аналітичною інформацією, а також забезпечення доступу до інформаційних ресурсів системи через Інтернет і входження українських бібліотек до глобальної мережі ЕБ.

Ще один проект – «Створення регіональних інформаційних порталів та інформаційних центрів на базі публічних бібліотек» – здійснюють спільно Міжнародний фонд «Відродження» та Міністерство культури України. Загальний обсяг баз даних, створених науковими бібліотеками за цим проектом, сягає понад 2,5 млн записів. З них понад 1,2 млн складають електронні каталоги. В 11 бібліотеках читачі мають можливість самостійно користуватись наявними в цих установах базами даних. Власні веб-сайти розробили 14 бібліотек. Електронні видання наявні у фондах 21 бібліотеки; вони представлені як електронними аналогами друкованих видань (75%), так і самостійними електронними виданнями (25%).

Варто назвати інформаційно-аналітичну правову базу даних «Ліга-Закон», яку використовують 16 бібліотек, і сайт Верховної Ради України, база даних якої налічує близько 70 тис. до-

кументів. Сучасний стан функціонування веб-сайтів бібліотек свідчить про їх готовність бути гідними партнерами зарубіжних бібліотечних систем мережі Інтернет [2, с. 33].

Діяльність розвитку ЕБ і формування інформаційних наукових та освітніх ресурсів також передбачались у Посланні Президента України до Українського народу [3], Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 рр.» [4], Державній програмі «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006–2010 рр., Законі України «Про Національну програму інформатизації» (2001 р.), Указі Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» (2000 р.), Концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – ХХІ» (2009 р.) [5].

Важливу роль у розвитку ЕБ відіграло прийняття Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.», у якому одним із головних пріоритетів визначено прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство. Законом встановлено, що загальнодоступна інформаційна інфраструктура держави формується, зокрема, шляхом створення в електронній формі архівних, бібліотечних, музейних фондів та інших фондів закладів культури, формування відповідних інформаційно-бібліотечних та інформаційно-пошукових систем з історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва України тощо.

Однак, незважаючи на прийняття перших проектів і законодавчих актів щодо створення й регламентації діяльності ЕБ, правове регулювання їх функціонування в Україні на сьогодні

не визначено на належному рівні. Також неврегульованими залишаються питання процесу створення електронних продуктів. Законодавство України досі не лише не містить нормативне визначення поняття «оцифровка», а й не встановлює жодні стандарти та вимоги до цього процесу. Законодавством України не надається також визначення поняття «електронна бібліотека». Відсутні також правові норми, що регламентують процеси надання й використання електронної інформації, права, обов'язки та відповідальність персоналу ЕБ.

Отже, регулювання роботи ЕБ здійснюється на підставі загальноукраїнського законодавства, у тому числі інформаційного, яке лише частково забезпечує правове поле функціонування ЕБ. Перше місце в цій системі належить інформаційно-правовим нормам Конституції України, які закріплюють інформаційні права й свободи, встановлюють основні права та обов'язки відповідних суб'єктів із питань створення й поширення інформації.

Таким чином, ЕБ здійснюють свою діяльність на підставі закріпленого в ст. 34 Конституції України права «вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір». Під час формування ЕБ необхідно також керуватись тими нормами Конституції України, які забезпечують громадянам право на повагу їхньої особистості (ст. 28), недопускання збирання, зберігання та розповсюдження конфіденційної інформації без їх згоди (ст. 32), право громадян володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами інтелектуальної та творчої діяльності без їх згоди (ст. 54) тощо [6].

Захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права здійснюється також відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), Кримінального кодексу України.

ЦКУ містить базові положення права інтелектуальної власності, дотримання яких є обов'язковим під час створення, впровадження та діяльності ЕБ. Зокрема, главою 36 ЦКУ встановлюються права інтелектуальної власності на літературні, художні та інші твори. У свою чергу глумачення поняття «використання творів» наведено в ст. 441 ЦКУ як «опублікування (вихід у світ); відтворення будь-яким способом у прийнятній формі», а відтворенням є «виготовлення одного чи більше екземплярів твору, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій), оптичній чи іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер». Суб'єкт авторського права, відповідно до ч. 1 ст. 440 ЦКУ, має можливість застосовувати свої майнові права інтелектуальної власності на твір.

Якщо є порушення авторських прав, цивільна відповідальність може настати в разі звернення до суду особи, авторське право якої було порушено (ст. ст. 6, 432 ЦКУ). Частиною 4 ст. 151 ЦКУ передбачається, що за заявою зацікавленої особи суд може забезпечити позов і подання позовної заяви з метою запобігання порушенню права інтелектуальної власності [7].

Крім цивільної відповідальності за порушення права інтелектуальної власності під час створення й діяльності електронної бібліотеки, можуть наставати адміністративна та кримінальна відповідальність. Зокрема, ст. 51-2 КУпАП передбачається адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності: «Незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на та-

кий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, тягне за собою накладення штрафу від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання й матеріалів, які призначені для її виготовлення» [8]. Відповідно до ст. 254 КУпАП державний інспектор із питань інтелектуальної власності за результатами виявлених ознак адміністративного правопорушення використовує своє право складати протокол про адміністративне правопорушення та передавати його на розгляд суду.

Окремі аспекти діяльності бібліотек, виробників електронних ресурсів і користувачів у межах функціонування правового поля забезпечуються Кримінальним кодексом України. Так, серед іншого окреслено злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем і комп'ютерних мереж, за які передбачено покарання. Ними визнано такі явища: неправомірний доступ до комп'ютерної інформації; створення, використання й поширення шкідливих програм чи технічних засобів; несанкціонований збут чи розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації; несанкціоновані дії з інформацією, що обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах чи зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї. За ці злочини передбачається кримінальна відповідальність [9]. Статтею 176 Кримінального кодексу України також передбачено відповідальність за порушення авторського права й суміжних прав [10].

Базовим юридичним актом, що регулює діяльність ЕБ, є Закон України «Про авторське право і суміжні права» [11]. Він регулює правовідносини

в галузі авторського права й суміжних прав, визначає майнові та немайнові права авторів, порядок охорони творів, термін дії, порядок передачі авторського права. Наведено перелік творів, що охороняються, а також об'єктів, на які поширюється чинність Закону України «Про авторське право і суміжні права» [12].

Важливо зазначити, що Закон України «Про авторське право і суміжні права» регулює питання лише щодо звичайних бібліотек. У ньому про діяльність і функціонування ЕБ взагалі не йде мова. Так, у ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права» проголошено: «Допускається без згоди автора або іншої особи, яка має авторське право, репрографічне відтворення одного примірника твору бібліотеками та архівами, діяльність яких не спрямована прямо або опосередковано на одержання прибутку, за таких умов: а) бібліотека та архів мають достатньо підстав вважати, що такий примірник використовуватиметься з метою освіти, навчання і приватного дослідження <...>». Однак під визначення репрографічного відтворення, яке міститься в ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», не підпадає електронне відтворення творів, зокрема й за допомогою комп'ютера: «Репрографічне відтворення (репродукування) – факсимільне відтворення в будь-якому розмірі (у тому числі в збільшеному або зменшеному) оригіналу письмового чи іншого графічного твору або його примірника шляхом фотокопіювання або іншими подібними способами, крім запису в електронній (цифровій), оптичній чи іншій формі, яку читає комп'ютер». Отже, у цьому акті відсутні основні засади регулювання правовідносин, що виникають у процесі формування й надання в суспільне використання електронних бібліотечних фондів [13, с. 19–20].

Легітимну основу формування фондів електронних бібліотек певною мірою забезпечує Закон України «Про обов'язковий екземпляр документів».

Згідно із цим актом бібліотеки повинні забезпечуватись обов'язковим примірником нових аудіовізуальних (кіно-, відео-, фото-, фонодокументи), текстових, нотних, картографічних, образотворчих творів, а також електронних видань. Наявність у переліку електронних видань дозволяє законодавчо виправдати поповнення фондів мережних бібліотек творами в електронній формі. Окрім того, бібліотеки, що отримали обов'язкові примірники документів, зобов'язані надавати їх юридичним чи фізичним особам у тимчасове користування, тобто виконувати бібліотечні функції (зокрема, надавати доступ через Інтернет).

Деякі правові аспекти діяльності бібліотеки в аналізованому напрямі відображено також у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» [14]. Так, зазначено, що право авторства та право власності на інформаційні ресурси, технології й засоби їх забезпечення можуть належати різним особам, які є розробниками засобів забезпечення автоматизованих інформаційних систем, баз і банків даних, їх мереж, інших інформаційних технологій. Бібліотека як власник інформаційної системи, технологій і засобів їх забезпечення зобов'язана захищати права їхніх авторів відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» та Закону України «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» [15].

На сьогодні функціонування ЕБ цілком підпадає під дію Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», однак ототожнення традиційної бібліотеки з електронною є неприпустимим. Сам закон не містить цілком актуальну характеристику діяльності такої установи й вимагає корегування. А визначення поняття «бібліотека», закріплене в ст. 1 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», не враховує такий значущий нині напрям у діяльності

бібліотеки, як забезпечення можливості користування фізичними та юридичними особами бібліотечним фондом, представленим в електронному вигляді, під час одночасного забезпечення дотримання прав і законних інтересів авторів творів. Важливо зазначити, що колекції документів в електронній формі сьогодні створюються різними організаціями в найрізноманітніших напрямках діяльності з метою забезпечення власної роботи та комерційного використання інформаційного продукту.

Однак далеко не всі зібрання документів чи інформаційних ресурсів можуть бути названі бібліотеками, що постає із самого визначення категорії «бібліотечна справа», під якою законодавство розуміє «галузь інформаційної, культурної, освітньої діяльності суспільства, що включає створення й розвиток мережі бібліотек, формування та обробку бібліотечних фондів, організацію бібліотечного, інформаційного й довідково-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотек, підготовку бібліотечних кадрів, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотек». Отже, мова йде про особу або організацію, що професійно займається бібліотечною справою, орієнтує свою діяльність на широке коло користувачів і здійснює обслуговування користувачів із дотриманням усіх правил, передбачених законодавством.

Також необхідно зазначити, що бази даних (далі – БД) виступають головним інформаційним ресурсом ЕБ. Бібліотека виступає їх створювачем (центром-генератором БД, центром обробки БД) або користувачем чи інформаційним брокером, якщо забезпечує посередницькі послуги до віддаленого ресурсу. Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» БД розглядається як «сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації в довільній формі, у тому числі електронній, підбір і розташування складових частин якої та її впорядкування є результатом творчої праці, і складові частини якої є доступними

індивідуально й можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів». Тобто це сукупність даних, матеріалів або творів у формі, яку зчитує машина.

Проте такий підхід не охоплює весь комплекс складових бази даних [16, с. 47]. У наш час щодо цього питання в такому контексті актуальним є прийняття окремого закону з огляду на рекомендації Європейського Парламенту. Так, Європейський Парламент уточнює, що БД означає комплект упорядкованих праць або інших матеріалів, які зберігаються та є доступними за допомогою електронних засобів, а також матеріалів, необхідних для оперування базами даних, таких як тезаурус, індекс чи система для отримання або надання інформації. Згідно із цими положеннями країни-учасниці охоронятимуть БД авторським правом як зібрання (колекції, комплекти), що зафіксовано в п. 5 ст. 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів. БД можуть захищатись авторським правом, якщо вони є оригінальними та являють собою зібрання праць чи матеріалів, які з причини їх відбору або розміщення є авторським інтелектуальним твором [16, с. 48].

Однак отождолення ЕБ з базою даних є досить помилковим. Останнім часом будь-яку БД починають розглядати як ЕБ. Таке розуміння суттєво звужує поняття «електронна бібліотека», перетворюючи його фактично на нове бачення вже відомих речей. Акцент у цьому разі робиться на програмних і технічних питаннях, особливо на масштабованості, розподіленні та інтероперабельності. Безперечно, ці проблеми повинні посідати значне місце в діяльності ЕБ, однак вона ними не вичерпується [17]. З іншого боку, за такого підходу залишаються в тіні або зовсім ігноруються питання інформаційного змісту, наприклад, з'ясування того, що є основним інформаційним об'єктом, визначення, як працювати з об'єктами, що змінюються в часі, тощо.

Важливо зазначити, що нормативно-правові акти, які прямо чи опосередковано стосуються бібліотечної справи України, лише поверхово регулюють відносини у сфері діяльності ЕБ; майже всі вони є застарілими та потребують корегувань. І хоча проблематика законодавчого регулювання їх діяльності поступово стає предметом дослідження різноманітних наукових праць та викликає певне зацікавлення з боку держави, окреслена тематика ще потребує як подальших теоретичних розробок, так і вдосконалень на законодавчому рівні. Відсутність чіткого законодавчого врегулювання діяльності й функціонування ЕБ значно ускладнює врегулювання правовідносин у сфері діяльності ЕБ, тим самим збільшуючи ризик зростання посягань на чужі результати інтелектуальної та творчої діяльності.

Ключові слова: бібліотека, електронна бібліотека, правовідносини, правове регулювання, право інтелектуальної власності, авторське право.

У статті розглянуто основні проблеми правового регулювання діяльності українських електронних бібліотек. У результаті аналізу чинного законодавства зроблено висновок, що правове регулювання діяльності електронних бібліотек в Україні на сьогодні не визначено на належному рівні. Нормативно-правові акти, які прямо чи опосередковано стосуються бібліотечної справи України, лише поверхово регулюють відносини у сфері їх діяльності. Крім того, майже всі вони є застарілими та потребують корегувань. Відсутність чіткого законодавчого врегулювання діяльності й функціонування електронних бібліотек значно ускладнює врегулювання правовідносин у сфері їх діяльності, тим самим збільшується ризик зростання посягань на чужі результати інтелектуальної, творчої діяльності. Вважаємо, що ця тематика потребує подальших наукових розробок і термінової уваги з боку законодавця.

В статье рассмотрены основные проблемы правового регулирования деятельности украинских электронных библиотек. В результате анализа действующего законодательства сделан вывод, что правовое регулирование деятельности электронных библиотек в Украине на сегодняшний день не определено на должном уровне. Нормативно-правовые акты, которые прямо или косвенно касаются библиотечного дела Украины, лишь поверхностно регулируют отношения в сфере их деятельности. Кроме того, почти все они являются устаревшими и требуют корректировок. Отсутствие четкого законодательного урегулирования деятельности и функционирования электронных библиотек значительно затрудняет урегулирование правоотношений в сфере их деятельности, тем самым увеличивается риск роста посягательств на чужие результаты интеллектуальной деятельности. Считаем, что эта тематика требует дальнейших научных разработок и срочного внимания со стороны законодателя.

In the article the basic problems of legal regulation of activity of Ukrainian electronic library. An analysis of the legislation in force concluded that legal regulation of electronic libraries in Ukraine today is not defined at the appropriate level. Normative-legal acts, which are directly or indirectly related to library science in Ukraine, only superficially regulate the relations in the sphere of their activity. In addition, almost all of them are obsolete and require adjustments. The absence of a clear legislative regulation of activity and functioning of electronic libraries significantly impedes the settlement of legal relations in the sphere of their activity, thereby increasing the risk of growth of attacks on other people's intellectual property. We believe that this subject requires further scientific developments, and urgent attention on the part of the legislator.

Література

1. Василенко О.М. Електронні ресурси як чинник оптимізації довідково-бібліографічного обслуговування / О.М. Василенко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – 2000. – Вип. 5. – С. 204–211.

2. Шейко В.М. Електронні бібліотеки в Україні: перспективи розвитку / В.М. Шейко // Бібліотечний вісник. – 2001. – № 5. – С. 31–34.

3. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу від 3 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0003100-10>.

4. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 рр. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 1723-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1723-2010-p>.

5. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 р. № 956 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-p>.

6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

9. Каїді В.В. Нормативно-правове забезпечення створення та використання електронних видань українськими бібліотеками / В.В. Каїді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/method_tm/mfiles/201410_method/imperatives.pdf.

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

11. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

12. Давидова І.О. Електронні бібліотеки: правові засади функціонування в Україні / І.О. Давидова // Нові обличчя бібліотек та організацій: від надій до партнерства і професіоналізму : фокусний семінар VIII міжнар. конф. «Крим – 2001» «Бібліотеки та асоціації у світі, що змінюється: нові технології і нові форми співробітництва» (м. Судак, 9–17 червня 2001 р.). – Судак, 2001. – С. 47–51.

13. Галінська С.С. Існування електронних бібліотек в Україні: сучасність та перспектива / С.С. Галінська // Інтелектуальна власність. – 2009. – № 11. – С. 17–24.

14. Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 р. № 259-р // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18. – С. 864.

15. Каїді В.В. Нормативно-правове забезпечення створення та використання електронних видань українськими бібліотеками / В.В. Каїді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/method_tm/mfiles/201410_method/imperatives.pdf.

16. Давидова І.О. Електронні бібліотеки: правові засади функціонування в Україні / І.О. Давидова // Нові обличчя бібліотек та організацій: від надій до партнерства і професіоналізму : фокусний семінар VIII міжнар. конф. «Крим – 2001» «Бібліотеки та асоціації у світі, що змінюється: нові технології і нові форми співробітництва» (м. Судак, 9–17 червня 2001 р.). – Судак, 2001. – С. 47–51.

17. Воройский Ф.С. Электронные и традиционные библиотеки – суть не одно и то же / Ф.С. Воройский // Электронные библиотеки. – 2003. – Вып. 5. – Т. 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/rus/journal/2003/part5/voroisky>.